

Görvély. I. Fontosabb szótörténeti adatok: 1760: „mind külső mind belső résziben a' marhának olly iszonyú bűdösséggel tellyes | *görvélyeket* és tsomókat lehetett tapasztalni” (Szattmáry Király Gy.: Barmokrúl 16—7: NSz.); 1792: „*Görvény*: ölzve-gyáítt keménység a' bőr alatt, többnyire nyaka körül. *Görvényes* nyakú” (SzD.²); 1833: „*Görvély*, v. *Görvény* Eger körül anynyi, mint vastag hangonn Golyva: Diákúl Struma” (Kassai 2: 320); 1838: „*Görvély*, fn. Scropheln, t. die Scrophelkrankheit”, „*Görvény*, fn. verhártete Drüse (meist am Halse)” (Tzs.); 1913: „*Görvély* (növény, csomor, dudor, golyva) a növényeknél a fonálférgék (Angvillulidae) által okozott betegség” (RévaiLex. 8: 718); 1941: „*görvélyes*: angolkóros. (rachiticus.)” (Kiss: A szeg. assz. 210: ÚMTsz.)

Az adatokból a következő jelentések elemozhetők ki: 1760: 'daganat, dudor, gümő, csomó <az élő szervezet szöveteiben>' | 1792: 'bőr alatti daganatszerű képződ-mény, többnyire a nyakon' | 1833: 'a pajzsmirigy daganatszerű megnagyobbodása, golyva' | 1838: 'a nyaki nyirokcsomók gümőkóros megbetegedése, skrofulózis' | 1913: 'fonálférgék okozta növénybetegség, amely dudoros csomók képződésében szokott megnyilvánulni' | 1941: 'angolkór'.

2. A SzófSz. a *görvély*-t ismeretlen eredetűnek minősítette. A korábbi sikertelen megfejtési kísérletek közül néhányról talán mégiscsak érdemes megemlékeznünk. Dankovszky (Lexicon 387) és nyomában CzF. a magyar *görvény*-t egy illír [= délszláv] *körvény* 'megkeményedett vércsomó', orosz *kroveny* 'ua.' szóval egyeztetette; e szláv szót azonban maga Dankovszky formálta a szláv *krv'v* 'vér' alapján a magyar *görvény* képére (l. Gombocz: NyK. 36: 474). — Kassai (2: 320) a *golyvá*-ból próbálta a *görvély*-t levezetni. — Munkácsi (NyK. 21: 122, Ethn. 4: 296, KSz. 2: 188) a Tsz. „*Göre*: vízi borju” adatára és a *torokgyík*, *zsába* (tkp. 'béka'), *rák*-féle betegségrevezetésekre támaszkodva a 'gyík' jelentésű mongol *gürbel*-l vetette össze a *görvély*-t. De a *göre* sajtóhibás alak *göte* helyett (l. MTsz. *göte* a.; l. még SzamSz. *göte* a.), s így a társtalanul maradt *görvély* mongol származtatása súlyos jelentéstani stb. nehézségekbe ütközik (Gombocz: NyK. 36: 473, MNy. 3: 161, BTLw. 216, NytudÉrt. 24. sz. 11; Ligeti: NyK. 49: 194). Horger (MNy. 8: 454) mindennek ellenére nem tartotta képtelennek Munkácsi egyeztetését.

Legutóbb Machek (EtSIČSl. 147) a magyar *görvély*-t a szlovák nyelvjárási *hrvol* 'begy; golyva' (Jancovics 1: 34 *Begy* a., 160 *Golyva* a., 2: 89; vö. irodalmi szlovák *hrvol* 'ua.': Kálal 188; Tvrdý² 162; SSpJS. 1: 808; SISJ. 1:534) átvételeként magyarázta, a szlovák *hrvol*-t pedig a következő szláv nyelvi szavakkal kapcsolta össze több-kevesebb határozottsággal: S z l o v á k nyelvjárási *hrle* [többes szám] 'daganat a nyakon' (Kálal 185; SSpJS. 1:793), *hatva* 'daganat, dudor, sarjadzás, vadhús' (Kálal 165). Machek (i. m. 146) megadott egy szlovák nyelvjárási *grle* [többes szám] 'dudor, daganat' szót is, én azonban forrásaimban csak egyes számú *grlo* 'begy; golyva' (Kálal 152; SSpJS. 1: 652) szót találtam, ez pedig nem választható el a 'torok' jelentésű ósszláv *grdlo-tól (vö. szlovák *hrdlo* 'torok'). | C s e h nyelvjárási (morva) *havrdla* 'fekély, daganat, dudor' (Machek: i. m. 146), irodalmi cseh *hrbol* [nyelvjárási *hrboul*] 'dudor, domborulat, kisebb púp' (SISJČ. 1: 646). [Valószínűbb, hogy a *hrbol*, *hrboul* a cseh *hrb* 'púp; dudor, halom, kupac' családjába tartozik (vö. Holub—Kopečný: EtSIJČ. 132). A szlovák *hrbol* 'dudor, gumó, kiemelkedés, kupac' (SSpJSI. 1:779; SISJ. 1:521) — úgy látszik — Machek (i. m. 143) szerint is a szlovák *hrb* 'púp; kupac' származéka.] | O r o s z e g y h á z i s z l á v *zəop* 'vízhólyag, dudor, daganat' (Vasmer: Russ EtWb. 1: 263). Mindezeket Machek egy 'torokdaganat, golyva' jelentésű ósszláv *grdlo-volt összetételre vélte visszavezethetőnek, s az alaki változatoságot különféle, korán végbement rövidülési folyamatoknak tulajdonította.

Machek összeállítását néhány további szlovák nyelvjárási adattal egészíthetjük ki: *grvol* 'begy; golyva' (Kálal 153), *grh'a* 'skrofula' (Hvozdzik 2: 759 *skrofula* a.), 'golyva' (Hvozdzik 1: 232).

3. A szlovák *hrvol'* ~ *grvol* és a magyar *görvély* alaki hasonlósága, valamint jelentéstartalmának nagyfokú összeesése aligha lehet a véletlen műve; Machek tehát helyes irányba terelte a kutatást. A részletek azonban több szempontból is magyarázatra szorulnak. Mindenekelőtt nem kerülheti el figyelmünket az a körülmény, hogy a szlovák *hrvol'*-nak egyetlen más szláv nyelvben sincs pontos megfelelője, és az ósszláv **grdlo-volt* feltevése sem több szellemes, de nem teljesen meggyőző munkahipotézisnél. Súlyos problémát jelent a *grvol* alakváltozat *g*-je is. A szlovákban ugyanis a XIII. század első felében már valószínűleg befejeződött a *g > γ > h* változás, s a mai szlovák nyelvben csupán néhány *zg* hangkapcsolatot tartalmazó eredeti szóban, továbbá idegen eredetű és expreszszív szavakban van *g* (l. Stanislav: *DejinySlJaz.* 1: 452—71). A *grvol* *g*-je tehát vagy arról tanúszkodhatik, hogy e szó kívülről került a szlovákba, vagy pedig a 'begy, golyva' jelentésű szó expresszív jellegével hozható összefüggésbe. Arra is gondolhatunk, hogy egy ószlovák **grvol'* a XIII. század előtt átkerült a magyarba és ott *görvély*-lyé fejlődött, majd e magyar *görvély* hatására a szabályos szlovák *hrvol'*-nak *grvol* változata jött létre. Némileg rendellenes azonban a szlovák **grvol'* > magyar *görvély* megfelelés hangtani része is. A magyarban ugyanis inkább mély hangrendű **garvaly*-féle alakot várhatnánk, nem pedig magas hangrendű *görvély*-t; ez utóbbit vagy hangrendi átcsapás eredményének kell tartanunk, vagy pedig azzal kell magyaráznunk, hogy a szóeleji szlovák mássalhangzó-torlódás feloldása magas bontóhanggal történt, s ez magához hasonította a következő szótág magánhangzóját. A *görvély* hangtestének kialakulásába analógiásan belejárhatott a *fekély* is. Kisebb gondot okoz a *görvély* ~ *görvény* alaki kettősség. A szórványos *ly > ny* hangváltozásra számos példánk van; vö.: *fekély* > nyj. *fökény*; *harkály* > nyj. *harkány*; *lapály* > nyj. *lapány*; *mordály* > nyj. *mordány*; régi *sármály* > *sármány*; *vőfély* > nyj. *vőfény*; stb. (l. Pais: *MNy.* 12: 169; Šmilauer: *Vodopis* 518; Rásonyi: *Melich-eml.* 315; Benkő: *MNy.* 48: 204, *NytudÉrt.* 1. sz. 64).

Összegezőképpen megállapíthatjuk, hogy a *görvély*-nek a szlovákból való származtatása nem valószínűtlen ugyan, de nem is kétségtelenül bizonyos.

Kuka. Néhány évvel ezelőtt jelentek meg először Budapest utcáin azok a cseh-szlovák gyártmányú szemétyűjtő gépkocsik, amelyek a szemetet arra alkalmas tartályokból önműködően szívják magukba. Hamarosan elterjedt az új autók *kuka* neve is (vö. *ÉrtSz.* *kuka*³ a.); E név — amint erre már Karinty Ferenc (*Nyelvelés.* Bp., 1964. 130) rámutatott — a csehből került át hozzánk; vö. cseh *kuka* 'ua.' (*SlSjČ.* 1:1026). Josef Filipectől, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Cseh Nyelvi Intézetének tudományos munkatársától azt a levélbeli felvilágosítást kaptam, hogy az intézet terminológiai osztályának cédulaanyaga szerint a cseh *kuka* német eredetű, és ott a Krupp Kassel megjelölésből tevődött össze mozaikszóként. Nyilvánvalóan ezzel függ össze az is, hogy köztiisztasági szakembereink a magyar *kuká*-t csupa nagybetűvel írják; vö.: „100 db cseh-szlovák gyártmányú Skoda 706 RTK típusú, 10—15 köbméter úrtartalmú célgép (*KUKA*) ... áll a szolgálat rendelkezésére” (Pakots—Steiger: *Budapest* 4 [1966.] /7:39).

Kiss Lajos

Gemkapocs. Minden hivatásszerűen írással foglalkozó ember, hivatali vagy irodai dolgozó jól ismeri ezt az apró jószágot. Az *ÉrtSz.* szerint „Rugalmas drótból készült, elnyújtott O-alakú kapocs, amelynek kettős hajlata két v. több papírlap egybefogására alkalmas.” Számon tartják nagy kétnyelvű szótáraink is, a Hadrovics és Gáldi-féle magyar—oros (1952.); az Ország-héle magyar—angol (1953.), Halász Előd magyar—német szótára (1957.), az Eckhardt-féle magyar—francia (1958.) és Koltay-Kastner